

УДК 94(497.11)"1903"(093.2)
323.27(497.11)"1903"(093.2)
341.7(497.11:470)"1903"(093.2)
DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.1.vis.297-312>
Критичко издање научне грађе
Примљено: 25. 12. 2020.
Прихваћено: 1. 2. 2021.

Јарослав Валеријанович ВИШЊАКОВ
Московски државни институт за међународне односе
Министарства спољних послова Русије
vishnyakov@yandex.ru

Тајни извештаји руског посланика о преврату 29. маја 1903. године

АПСТРАКТ: У раду су представљени извештаји руског посланика у Београду Н. В. Чарикова о догађајима 28. и 29. маја 1903. године. Њихов значај лежи у томе што су представљали кључни извор на који се руска влада ослањала у анализи и тумачењу Мајског преврата. Објављени документи похрањени су у фондовима Руског државног архива спољне политике Руске империје (АВПРИ).

Кључне речи: Србија, Н. В. Чариков, Мајски преврат 1903, Александар и Драга Обреновић, Петар I Карађорђевић

У ноћи између 28. и 29. маја 1903. године десио се преломни догађај у историји Србије и Балкана. Група официра београдског гарнизона убила је владајући пар – Александра и Драгу Обреновић, а на престо је дошао нови краљ – Петар Карађорђевић. На тај начин се завршила вековна борба две српске династије. Документи који су пред читаоцима чувају се у фондовима Руског државног архива спољне политике Руске империје (АВПРИ). Ради се о тајним извештајима о догађајима из те ноћи које је руски посланик у Београду Н. В. Чариков упутио Министарству иностраних послова. Пробуђен буком и пуцњима, он је са прозора зграде руске мисије, која се налазила директно преко пута краљевског дворца, пратио шта се дешава. Објављивање ових докумената се може сматрати најавом зборника „Мајски преврат 1903. године у документима руских архива“, који Ја-

рослав Валеријанович Вишњаков и Алексеј Јурјевич Тимофејев припремају за издање на српском језику, предвиђено за 2021. годину, а у којем ће бити представљени извештаји руских дипломата, војних агената и агента, као и руководиоца агентуре одељења полиције на Балканском полуострву.

Документа која овде доносимо омогућавају потпунију реконструкцију догађаја од пре скоро 120 година који су суштински утицали на даљи ток развоја српске краљевине. Ми смо и желели да допунимо постојеће, често митологизоване успомене на ту трагедију, како њених непосредних учесника тако и очевидаца, међу којима треба посебно издвојити књигу новинара Драгише Васића, која је постала популарна.¹ Ови извештаји су постали главни извор информација руске владе о догађајима 29. маја 1903. На основу њих можемо да разумемо однос руских владајућих кругова према Александру Обреновићу и његовој супрузи, као и да дамо целовитију слику главног правца политике Руске империје на Балкану почетком 20. века.

Очигледно је да је, након неуспеха руске политике према Бугарској и склапања споразума са Аустроугарском о очувању статуса квоа на Балкану 1897, династичка смена у Србији 1903. дала импулс за остварење нове, конфронтационе спољне политике Руске империје на западном Балкану према којој би постојање јаке Србије представљало главну препреку доминацији Аустроугарске и Османског царства у региону.

Наравно, убрзо након преврата у европској штампи су почели да се појављују наводи о умешаности руских владајућих кругова у то убиство. После догађаја 29. маја такве тврдње су биле први пут јавно изнете у новинама *Avenir de Luxemburg* и већ тада је руска влада затражила од њиховог уредника да јавно оповргне те наводе, што, иначе, није дочекала. О томе је у чланку „Пред 29. мај 1903“, објављеном 29. октобра 1926. у српском листу *Политика*, писала Марија Цинцар-Марковић, удовица српског премијера који је био убијен у ноћи када је извршен преврат. Она истиче: „И тако је званична Русија оног времена, давањем и свога пристанка за извршење мајског преврата, и услед рђаве ситуације – ово највише благодарећи Чариковљевој раду, који је због тога ускоро по преврату премештен из Београда.“

1 *Белградска трагедија. Жизнь и мученическая смерть короля и королевы сербских (с 16 рисунками)*, (Москва, 1903); Владимир А. Теплов, *Сербская неурядица*, (Санкт-Петербург: Типо-лит. В. В. Комарова, 1903); Драгиша Васић, *Деветсто трећа (Мајски преврат)*, (Београд: Штампариа „Туцовић“, 1925).

Такве претпоставке су потом износили и српски истраживачи, међу којима су били и Слободан Јовановић и Васа Казимировић.² О учешћу руских владајућих кругова у припреми преврата писао је и аутор историјско-публицистичког рада „Преторијанске тежње у Србији: Апис и 'Црна рука'“³ Радован Драшковић, који је у младости био члан круга формираног око уредништва листа *Пијемонт*. Он је признавао да један од „твораца“ завере, Ђорђе Генчић није успео да пронађе заједнички језик са Чариковим. Ту чињеницу је Драшковић покушао да доведе у везу са пријатељским односом Генчића са руским послаником у Бечу Капнистом. На Генчићево питање ко би могао да замени династију Обреновић, руски представник у Бечу је наводно одговорио: „Ви имате једну династију унутра, а другу ван земље. Ако останете без оне која је унутра, онда узмите ту, која је напољу“. Генчић је тада питао да ли је он говорио као гроф Капнист или као руски посланик, на шта је добио одговор да је то мишљење руског посланика.⁴

Те митолошке конструкције је постало могуће оповргнути тек након прегледања архива дипломатске службе Руске империје. Српска историчарка Сузана Рајић је дала убедљиве доказе да скандалозна женидба краља, која је постала фатална за династију, није могла негативно да се одрази на карактер руско-српских односа, будући да је за Петербург „аполитични“ брак краља са Српкињом имао много веће користи од склапања брака са једном од немачких принцеза. Уосталом и сама Драга, како примећује, била је оријентисана ка Русији и имала је блиске везе са представницима руског дипломатског кора.⁵

Судећи по документима, многи српски политичари и дипломате акредитоване у Београду наслућивали су да се кује завера против Обреновића. У исто време сама њена организација и реализација, како се види из извештаја упућених у Петербург, представљале су потпуни шок за руске представнике. Документи које објављујемо

2 Васа Казимировић, *Црна рука: личности и догађаји у Србији од преврата 1903. до Солунског процеса 1917. године*, (Крагујевац: Призма, Београд: Центар филм, 1997), 68; Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 2, (Београд: Г. Кон, 1931), 261–262; Милорад Екмечић, „Аустро-угарска обавештајна служба и Мајски преврат у Србији 1903. године“, *Историјски часопис* 32/1985, 215.

3 Радован Драшковић, *Преторијанске тежње у Србији: Апис и „Црна рука“*, (Београд: Жагор, 2006).

4 Исто, 33.

5 Сузана Рајић, *Александар Обреновић: владар на прелазу векова: сукобљени светови*, (Београд: Српска књижевна задруга, 2011), 333–338.

у наставку доказују неубедљивост тврдњи, које се и данас шире, да су руски политички кругови припремали заверу. Уосталом, довољно говори и чињеница да је преврат представљао потпуно изненађење не само за Н. В. Чарикова већ и за војног агента И. Н. Сисојева, који је те ноћи мирно спавао и који је постао невољни сведок завереничког обрачуна са својим комшијом у згради – војним министром Павловићем.⁶ Након убиства Драге и Александра руски царски двор је објавио двадесетједнодневну жалост, што такође довољно говори о односу руског царског дома према овим догађајима. Однос руског императора према београдској трагедији одлично су схватили и учесници догађаја. На пример, *Народни лист* је у новембру 1903. објавио да је Николај II на састанку са Вилхелмом II у Висбадену, током разговора о македонским догађајима и односу Србије према њима, наводно изјавио: „Не говорите ми о тој земљи. Србију треба игнорисати.“ Целокупни тираж овог броја је у року од 24 часа од изласка из штампарије био уништен.⁷

Индикативна је такође и чињеница да, у свом поверљивом извештају вишем руководству империје, руски посланик није поменуо једног од главних организатора преврата, човека који је најдиректније учествовао у његовој реализацији, будућег руководиоца организације „Уједињење или смрт“ (Црна рука), капетана Драгутина Димитријевића (Аписа). То говори о веома слабој информисаности представника руског дипломатског кора о стварном размаху антидинастичког покрета.

Приметићемо, такође, да је убиство краљевског пара представљало не само последицу унутрашњополитичке борбе у Србији и уклањање неугодне династије. Млади српски официри, учесници завере, директно су повезивали убиство сопственог монарха са по Србију повољним решењем питања неослобођених српских крајева под османском влашћу, које је играло огромну улогу у спољној политици Београда.⁸ „Да је унутрашња политика краља Александра остала национално оријентисана [по питању Старе Србије и Македоније

6 Андреј Шемјакин, „Как убивали в Белграде георгиевского кавалера“, *Токови историје* 3/2007, 7–17.

7 Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. „Политархив“, д. 499, л. 248 (об).

8 Алексей Ю. Тимофеев, *Крест, кинжал и книга. Старая Сербия в политике Белграда (1878–1912)*, (Санкт-Петербург: Алетейя, 2007); Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету: (1878–1912)*, (Београд: Завод за уџбенике, 2009).

– Ј. В.], онда не би ни дошло до катастрофе“, примећивао је Н. В. Чариков.⁹ На исто указује један од оснивача организације „Уједињење или смрт“, чиновник Министарства иностраних послова Србије Богдан Раденковић, истичући да се „доласком на власт династије Карађорђевић у неослобођеним српским земљама појавила нада у сопствено ослобођење и уједињење са Србијом“.¹⁰ На тај начин, управо после Мајског преврата 1903. године, српска влада је, према наводима истраживача Андреја Леонидовича Шемјакина, све своје наде положила у трајно везивање „малог српског чамца за велики руски брод“, како су тада говорили, и у мобилизацију сопственог народа као главног унутрашњег фактора остварења 'српске заветне мисли' у будућности“.¹¹ Глобално гледано, смена српске династије је довела и до тога да је, без обзира на симпатије руског друштва и државног апарата према свим словенским православним народима, управо Србија у предвечерје Првог светског рата постала најближи и највернији савезник Руске империје на Балкану. Навешћемо само два детаља: прва званична посета краља Петра I Карађорђевића била је управо посета Русији марта 1910, док се у августу 1911. краљева ћерка, српска кнегиња Јелена удала за великог кнеза Иоана Константиновича. На тај начин су се Карађорђевићи ородили са Романовима.¹² У тим условима су наставиле да се развијају многовековне црквене и културне везе између две државе, док се активирала војна, економска, културна и научна сарадња. Притом изненађује то што се, не само у Првом већ и у Другом светском рату, према наводима историчара Алексеја Ј. Тимофејева, „огромна већина руског и српског народа борила на истој страни – против немачког империјализма, који је настојао да освоји или чак истреби та два словенска народа“.¹³ То се није објашњавало само узајамним симпатијама и династичким ве-

9 АВПРИ, ф. „Политархив“, д. 2868, л. 36 (об).

10 Архив Србије, Ф. Солунски процес 1917, фасц. II, Б. Раденковић, л. 7–8.

11 Видети: Андрей Л. Шемякин, „Сербская национальная идея в 1878–1903 гг. Время разочарования и осмысления“, *На путях к Югославици: за и против. Очерки истории национальных идеологий югославянских народов. Конец XVIII – начало XX вв.*, (Москва: Индрик, 1997), 156–157.

12 О утицају тих веза на политичке догађаје у Русији и у контексту свргавања Романових и фебруарског преврата 1917, детаљније видети: Алексей Ю. Тимофеев, „Февральская революция 1917 г. и Сербия“, *Вестник МГИМО-Университета* 3/2017, 16–40.

13 Алексей Ю. Тимофеев, „Метаморфозы памяти о боевом братстве русских и сербов в годы Второй мировой войны в современной Сербии“, *Вестник МГИМО-Университета* 4/2020, 142–156.

зама нових српских власти. Сукоб глобалних интереса великих држава у региону тицао се и малих држава које су се налазиле у њиховој зони интереса, а које су вршиле одређени утицај на тај процес и које су, у контексту практичне реализације национално-политичког програма, артикулисале своје сопствене претензије. Све је то доприносило продубљивању балканске кризе, која је доживела свој врхунац фаталним пуцњима у Сарајеву.

Извештај посланика у Београду Н. В. Чарикова о преврату од 29. маја 1903. године

Преврат од 29. маја, који је довео до краја династије Обреновић и вратио на српски престо Карађорђевиће, остварила је група официра београдског гарнизона, уз помоћ неколицине официра из провинције.

Завереници, њих у почетку 10, потписом су се обавезали да ће убити краља Александра као виновника свих мука које је претрпела Србија. Временом се број потписа увећавао и дошао скоро до броја 100.

Учесници завере су углавном били млађи официри. Главни организатори и извршиоци донете одлуке били су: пуковник у пензији Машин, брат првог мужа краљице Драге, и потпуковник Мишић,¹⁴ који је био постављен за команданта б. пешадијског пука румунског краља Карла, након уклањања оног команданта који се није сложио са тим да пуца на београдске демонстранте 23. марта. Доносио је одлуку о постављењу Мишића, краљ је по питању његове оданости био обманут од свог ађутанта, пуковника Наумовића. Тај официр, у којег је краљ Милан увек сумњао и сматрао га оданим Карађорђевићима, придружио се завереницима можда такође из финансијских разлога – дуговао је 50.000 фр. Он је, осим дежурства у дворцу, заузимао положај начелника инспекцијског одељења Главног штаба, и користио се својом функцијом како би постепено постављао заверенике на одговарајућа места у краљевом окружењу.

Убиство је требало да буде извршено у среду пре Цветне недеље, али је било одложено на неодређено време. У међувремену су

14 Не подржавајући у потпуности саму идеју преврата, командант б. пешадијског пука Петар Мишић није довео пук до официрског дома у предвиђено време, што је умало осујетило планове завереника. Управо стога улогу Мишића и б. пешадијског пука у догађајима од 29. маја Чариков није представио тачно, будући да је управо Апис, а не Мишић, руководио свим наредним акцијама официра.

до краља почела да стижу обавештења о ковању завере, као и о томе да су прошле недеље из складишта у Нишу била украдена два килограма динамита. Краљ је постао опрезан. Бакљада поводом недавног јубиларног конгреса српских певачких друштва била је организована уз све мере предострожности. Краљ није дошао на полагање камена темељца за зграду Београдског певачког друштва. Само је посматрао из далека, с балкона, опроштајну поворку певача. Али он, очигледно, није знао да је издаја свила себи гнездо у самом дворцу. Завереници су одлучили да приступе акцији 29. маја, изабравши тај дан као датум убиства кнеза Михаила Обреновића. Претходно је, како уверавају, краљ саставио списак од око 60 лица која су му се чинила сумњивим, а која су и заиста учествовала у завери, и то у намери да их ухапси, преда војном суду и казни. Тој опасности по заверенике придодато је и опште убеђење о томе да је краљ намеравао да искористи нову Скупштину, која му је била безусловно покорна, и Сенат, како би по хитном поступку прогласио родбину своје супруге члановима краљевског дома са одговарајућом апанажом, а млађег брата краљице, Никодима Луњевицу, за наследника престола.

Доказ тога да се краљ одлучио на неки нови крајњи корак била је чињеница што је 28. маја увече премијер, генерал Цинцар-Марковић поднео оставку, која је била прихваћена. Верни извршилац краљеве воље Цинцар-Марковић, увек се, међутим, трудио да не прекорачује, у смислу реакције, одређене границе.

Какви год да су били последњи планови краља Александра, он није успео да их оствари. Те исте ноћи, око пола два, око четрдесет београдских официра и десеторица пристиглих из провинције, међу којима је био и официр који је украо динамит из Ниша, сачекавши тачно време у официрском дому, кренули су ка дворцу. Потпуковник Мишић је до тамо довео мешовити батаљон 6. пука који је сам саставио, а који је окружио дворац. Војска је ухапсила и разоружала жандарме, који су по обичају дежурали на улици испред дворца и наше мисије. Они који су се нашли у згради полицијске управе, у близини дворца, отворили су ватру по пешадији која је прилазила. Она им је одговорила на исти начин и ухапсила и разоружала жандарме. Поред тога, до дворца је стигао и ескадрон коњаничког пука под командом Бориса Грујића, старијег сина посланика у Константинопољу. Из тог пука су само тројица официра учествовала у завери и ескадрон је деловао а да претходно није обавестио команданта пука. Завереници су рекли нижим чиновима да су они краљу потребни како

би му помогли да уклони краљицу. Дворска врата су била откључана изнутра; стражари из гардијског ескадрона коњичког пука остали су на својим местима. Војна стража тог пука, која се налазила у главној стражари, била је разоружана скоро без отпора, с тим да су завереници ранили команданта стражаре, поручника Панајовића. Ађутант краља Наумовић је требало да отвори масивна улазна храстова врата, али када су до њих дошли завереници, она су била закључана. Осим Наумовића, те ноћи у дворцу је дежурао краљев ордонанс, капетан Миљковић, који је био ожењен ћерком генерала Цинцар-Марковића, који није знао за заверу. Наумовић је требало да га напије, али је притом сам заспао. Не могавши да пробију врата пуцњима и кундацима, завереници су их дигли у ваздух динамитом. Пробуђен буком Миљковић је почео да пуца у нападаче и они су га убили; Наумовић је кренуо да отвори врата, али је био смртно рањен динамитом.

И у дворцу су врата остала закључана изнутра, што је краљ сваке вечери сам проверавао. Оставши без Наумовића, завереници су дигли у ваздух и унутрашња врата и кренули су по тами (будући да је електрично осветљење било угашено) да траже краља и краљицу. Од те прве експлозије динамита сва електрична звона у дворцу су почеле да звоне без престанка. Потрага је трајала сат и четврт. Како би је олакшао, један од официра је пронашао у комшилуку, под претњом ће стрељати домаћицу, секиру и свеће. Приближивши се дворцу, завереници су ухватили краљевог ађутанта Лазара Петровића, који је спавао у засебној споредној згради за ађутанте. Жандарм који је био поред њега, пружио је отпор и био је убијен. Лазара Петровића су кроз двориште одвукли у дворац. Захтевали су од њега да им покаже где су краљ и краљица и убили га.

За то време краљ и краљица, које су пробудили пуцњи, полуодевени и ненаоружани, пронашли су склониште у малој просторији, поред клозета, у којој су се чувале разне ствари за домаћинство. Та просторија се затварала тајним вратима, која су споља била скоро потпуно не приметна. Претресајући све собе у дворцу, завереници су насумично пуцали по угловима и испод намештаја. Један метак који је тада био испаљен из оружја, прелетео је преко улице, пробио прозор собе, у којој је спавала Енглескиња – васпитачица мог сина. У то време соба је већ била пуста, будући да се васпитачица коју су пробудили пуцњи налазила са дететом у другом делу зграде. Пола сата након експлозије до дворца се брзим кораком пробио батаљон 7. пешадијског пука са бајонетима. Неки нижи чиновници су се придружили

официрима, који су претресали дворац. Једна пољска батерија је заузела положај са обе стране дворца, с тим да је оружје било усмерено ка последњем на удаљености око сто корака. Завереници су се договорили да, ако не успеју одмах да убију краља, да на одређени сигнал треба да убију министре у њиховим становима: председника, генерала Цинцар-Марковића, војног – генерала Милована Павловића и унутрашњих дела Вељу Тодоровића. Ако буде била изгубљена свака нада у могућност проналажења краља, дворац је требало да буде срушен заједно са свим динамитом који се налазио у њему, док је постављена батерија требало да отвори ватру.

Пола сата након почетка потраге, договорени сигнал је био дат и унапред одређени официри и нижи чиновни кренули су ка циљаним жртвама и убили их.

Када су завереници, претресајући клозет, али не нашавши никога, кренули даље, краљ је отворио тајна врата, дошао до прозора који је гледао на башту и улицу, које је заузела војска, и обратио се војницима, вероватно позивајући их у помоћ. Војници су му одговорили гласним повицима: „Ваше Величанство, не бојте се!“ Ти искрени повиси војника су погубили краља, јер су указали завереницима где се он налазио. Официри и нижи чиновни су утрчали у клозет, отворили врата и без речи убили краља и краљицу пуцајући у њих и ударајући их сабљама и бајонетима. Пре тога краљ је загрлио и пољубио своју жену. Оба тела су затим била умотана у завесе скинуте са прозора и бачена у цвећњак. Тамо су она лежала око четврт часа да би их однели у подрум дворца очекујући да ће их неко пронаћи и сахранити. Потпуковник Мишић, не нашавши краља, хтео је да се убије. Одмах након убиства, он је изашао пред војску. Официри су почели да скидају кокарде са монограмом са својих капа и чуо се узвик: „Обављено!“ Ускоро су, следећи пример потпуковника Мишића и пуковника Машина, који је, иако у пензији, обукао униформу активног лица и преузео командовање над целим одредом који је заузео дворац, официри и војници почели да вичу: „Живео краљ Петар Карађорђевић!“

АВПРИ, ф. „Политархив“, д. 498, л. 337–339 (об).

Извештај Н. В. Чарикова од 3. јуна (по старом календару) 1903. године

Привремена влада је била састављена на следећи начин: чим је почетком четвртог сата ујутру краљ Александар преминуо и војска

поздравила избор краља Петра Карађорђевића, завереници су послали по једног официра да у дворским и изнајмљеним кочијама доведу најважније политичаре из свих партија.

Брзина и систематска прецизност с којом је та операција била остварена несумњиво сведоче о томе да за многе наведене политичаре тај позив није представљао изненађење.

Заиста, иако су заверенике чинила искључиво војна лица, они су имали активну подршку политичара и, најважније, били су уверени да међу становништвом постоји свеопште разочарање и страх због унутрашње политике краља. Пропаганда против династије, а у корист Карађорђевића, водила се на већ прилично очигледан начин у време Алавантићевог атентата у фебруару прошле године.

Садашњи завереници су већ пре неколико месеци, преко бившег министра унутрашњих дела Генчића, којег је краљ Александар увредио и осудио, и његовог политичког старешине који је живео у Бечу Владана Ђорђевића, ступили у контакт са кнезом Петром Карађорђевићем.

Посредник између тих лица и кнеза био је његов познати рођак Јаков Ненадовић и, како ми је у поверењу рекао сенатор Ђорђе Симић, официри су се раније писмено обавезали да ће управљати Србијом по уставу и на демократски начин.

Осим Генчића, који је у привременој влади постао министар трговине, са плановима завереника био је упознат и лидер Независне либералне странке Авакумовић, који је постао премијер.

И на крају, једно поверљиво лице странке самосталних радикала, који су се груписали око листа „Одјек“, чекало је у близини дворца исход атентата и међу првима, који су доведени на претходно наведени начин, био је вођа поменуте партије, адвокат Живковић, који је добио фотељу министра правде.

Други утицајни члан те партије, Стојан Протић,¹⁵ којег само што је краљ лишио положаја управника монопола, постао је министар унутрашњих дела, а други радикал, Љубомир Стојановић, добио је фотељу министра просвете и црквених дела.

Стари присталица Карађорђевића, Каљевић, преузео је управљање иностраним пословима. Независни либерал и Авакумовићев сарадник, који је заиста био изабран на недавним изборима, али његов избор за посланика у Шапцу на превару није био потврђен, Војислав Вељковић је постао министар финансија.

15 Руски посланик греши, јер је Стојан Протић био присталица Николе Пашића.

На крају, војне револуционаре је у новом кабинету представљао војни министар, учесник у завери, генерал Атанацковић, којег је недавно краљ Александар из редова пензионисаних лица поставио за генерал-инспектора пешадије, и пуковник Машин, који је добио Министарство за јавне радове.

Без обзира на ту цивилну униформу, власт се од тада, а и сада налази у рукама пуковника Мишића и Машина и још двојице официра, чија наређења сви извршавају без одлагања.

Чим је Авакумовић стигао у Београд возом из Ниша у 4 часа и 50 минута ујутру, и по дочеку на железничкој станици од стране официра и почасне жандармеријске страже, одмах отишао у Министарство унутрашњих дела, које се налазило до дворца, привремена влада у претходно наведеном саставу је била формирана.

Официри су већ ишли по граду, објављујући у својству гласника о погибији краља и краљице и проглашењу кнеза Карађорђевића, да би ускоро Авакумовић и Живковић изашли на улицу и обавестили о томе уплашени народ који се окупио у групама, а Живковић је притом уверавао публику да су краљ и краљица убили једно друго.¹⁶

У име владе одмах је била издата прокламација, приложена у преводу, и у року од неколико сати је свим иностраним мисијама била упућена окружница, која је представљена у оригиналу.

Како се види из тих докумената, главни задатак привремене владе је било очување државног поретка до окупљања народних представника који је требало да изабере новог краља, а које је по уставу од 6. априла 1901. године требало да буде одржано у року од три дана.

Поменутој влади треба одати признање због успешног извршења свог задатка – тиме је спречила инострано мешање које би, по свему судећи, довело до тога да би Србија престала да постоји као независна држава.

Од четири сата ујутру у царској мисији су почели да се окупљају сви страни дипломатски представници. Први је дошао вршилац дужности секретара енглеске мисије, по налогу сера Џорџа Бонхама, код којег је пронашао склониште генерални секретар Министарства иностраних дела Бошковић, којег, иначе, нису гонили,

16 Поверовавши да Обреновића више нема, Живковић је испред београдског позоришта одржао ватрени, али веома индикативан говор, у којем је, између осталог, истакао: „Другови! Не мислите да је то војни преврат! Војска је учинила то како би помогла српском народу и никада не чини ништа без њега и против њега!“ Архив Српске академије наука и уметности, бр. 14434/8. Видети такође: Васић, *Деветсто трећа (Мајски преврат)*, 109–110.

а затим и руководилац Министарства иностраних дела Денић. Затим је стигао аустроугарски посланик, који је покушао, притом безуспешно, да се пробије са војним агентом у дворац и који се већ сусрео са Авакумовићем, како би упозорио привремену владу о томе да Аустроугарска неће допустити кандидатуру Николе Црногорског на српски престо.

Господина Думбу је пре свега бринула могућност очувања унутрашњег поретка у краљевини, будући да би у супротном случају уследила мобилизација аустроугарске војске на српској граници. Посланик ми је пренео жељу да у тој кризи координишемо своје акције и то, притом, тако да ту координацију примете наше колеге.

Ја сам изразио пуну спремност да непрестано с њим размењујем обавештења и мишљења у вези са догађајима који су се десили и обратио сам његову пажњу на потребу да се са стране владе избегну сваке војне акције, будући да би оне, при немоћи садашње владе, могле да изазову жалосне инциденте код узбуђене српске војске. Ограничавајући се у односу према тој влади на статус посматрача и бављење текућим пословима, сав свој морални утицај сам усмерио на то да се очувају кључни руски интереси у Србији: очување мира и подршка очувању територијалног „статуса кво“.

Остварење тог задатка су ми олакшавали својим обраћањима поверљивог карактера разни српски политичари и сама влада, која је пожурила да ме обавести да је, без обзира на свој коалициони карактер, она потпуно одана Русији, као и да страхује од аустроугарског мешања. Влада је усредсредила своју пажњу на унутрашње послове и није извршила никакву промену у редовима српских дипломатских представника, а није ни променила постојећи однос према Бугарској, Турској и Аустроугарској.

Од поменутих Срба и других лица сам постепено добијао веродостојне информације о преврату. Испало је да су оба брата краљице – поручници Никола и Никодим Луњевица, били ухваћени, одведени у штаб Дунавске дивизије и ту стрељани, а да су против министара послали управо оне офицере које су ови лично увредили или извређали.

Једини покушај да се прекине побуна урадио је начелник Дунавске дивизије, пуковник Николић. Међутим, када је он покушао да позове 18. пук, који се налазио у вежбалишту ван града и није био обавештен о завери, био је смртно рањен од стране поручника Гаго-

вића, кога је он такође смртно ранио, упуцавши пре тога и поручника Милана Петровића, који је помагао Гаговићу.¹⁷

У првом моменту су Срби који нису били укључени у заверу били убеђени у то да је Аустроугарска била умешана у убиство краља Александра. Они су се сећали да су на исти тај дан, пре 35 година, присталице Карађорђа у интересу Аустрије убиле кнеза Михаила Обреновића.

Ја сам потпуно убеђен да овдашња аустроугарска мисија није унапред знала да се припрема преврат. Али је сада постајало јасно да су преговори официра са кнезом Карађорђевићем вођени у Бечу и да је у њима учествовао и српски емигрант Владан Ђорђевић. С обзиром да последњи добија од аустроугарске владе новчану помоћ и налази се у сталним контактима са њом, наравно, могуће је да је он сакрио од кабинета у Бечу информацију о томе да се воде поменути преговори, али на потпуно другачију могућност указује чињеница да су официри били благовремено обавештени о томе да Аустроугарска нема ништа против кандидатуре кнеза Карађорђевића.

То обавештење је, без сумње, могло да има само општи и академски карактер, али је несумњиво да је оно завереницима дало самопоуздање које они не би могли да имају да су њихове замисли остале сасвим скривене од аустроугарских политичара. Иначе, опште познато је било да се у Србији појачавала антидинастичка агитација, а о томе да је атентат на краља Александра требало да буде извршен у среду пре Цветне недеље, али да је био одложен, писало се чак и у новинама.

Думба ми је говорио да је он очекивао кризу пре заседања нове скупштине. Највероватније је да га бечка влада није очекивала

17 То што руски посланик пише није сасвим тачно. Пуковник Николић је остао жив. Историчар Слободан Јовановић пише да је Николић већ на узбуну подигао свој пук, али да му је телефоном било саопштено да је краљ већ мртав. Николић је захтевао да му то лично потврди потпуковник Љубомир Милић, који је и отишао до Бањице у пратњи официра-завереника. Николић га је позвао код себе, наредивши официрима који су га пратили да остану испред врата. У том тренутку официри-завереници су отворили ватру у којој су Николић и један од официра били тешко рањени, а други официр био убијен. Милић, који је уместо Николића преузео командовање пуком, наредио је војницима да оду у касарне, објаснивши им да је краљ Александар погинуо. Видети: Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 358. О томе у својим успоменама пише и сам Љубомир Милић. Видети: Радивоје Бојовић, „Сећања на Мајски преврат 1903. генерала Јовице Јовичића и Љубомира Милића“, *Зборник радова Народног музеја* 29/1999, 122.

29. маја. Међутим, све разјашњене околности дају повод да се наслути да постоје и оне које нису разјашњене и које ће, вероватно, остати заувек непознате.

АВПРИ, ф. „Политархив“, д. 2868, л. 62-65.

Резиме

У раду су представљени извештаји о догађајима 28. и 29. маја 1903. које је руски посланик у Београду Н. В. Чариков упутио Министарству иностраних послова, а који се чувају у фондовима Руског државног архива спољне политике Руске империје (АВПРИ). Ови извештаји су постали главни извор информација руске владе о догађајима 29. маја 1903. године. На основу њих можемо да разумемо однос руских владајућих кругова према Александру Обреновићу и његовој супрузи, као и да дамо целовитију слику главног правца политике Руске империје на Балкану почетком 20. века. Они се могу сматрати најавом зборника „Мајски преврат 1903. године у документима руских архива“, који је у припреми за објављивање на српском језику 2021. године.

Sources and Literature

- Архив Србије. F. Solunski proces 1917, Fascikla II, В. Radenković, l. 7-8.
- Архив Српске академије наука и уметности. Br. 14434/8.
- Архив внешнеј политики Росијској империи. F. „Politarhiv“: d. 499, l. 248 (ob); d. 2868, l. 36 (ob).
- *Belgradskaja tragedija. Žizn' i mučeničeskaja smert' korolja i korolevy serbskih (s 16 risunkami)*. Moskva, 1903. (russian cyrillic)
- Bojović, Radivoje. „Sećanja na Maјski prevrat 1903. generala Jovice Jovičića i Ljubomira Milića“. *Zbornik radova Narodnog muzeja* 29/1999. (cyrillic)
- Drašković, Radovan. *Pretorijanske težnje u Srbiji: Apis i „Crna ruka“*. Beograd: Žagor, 2006. (cyrillic)
- Ekmečić, Milorad. „Austro-ugarska obavještajna služba i Maјski prevrat u Srbiji 1903. godine“. *Istorijski časopis* 32/1985. (cyrillic)
- Jagodić, Miloš. *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu: (1878-1912)*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2009. (cyrillic)
- Jovanović, Slobodan. *Vlada Aleksandra Obrenovića*, knj. 2. Beograd: G. Kon, 1931. (cyrillic)

- Kazimirović, Vasa. *Crna ruka: ličnosti i događaji u Srbiji od prevrata 1903. do Solunskog procesa 1917. godine*. Kragujevac: Prizma, Beograd: Centar film, 1997. (cyrillic)
- Rajić, Suzana. *Aleksandar Obrenović, vladar na prelazu vekova: sukobljeni svetovi*. Beograd: Srpska književna zadruga, 2011. (cyrillic)
- Šemjakin, Andrej. „Kak ubivali v Belgrade georgievskogo kavalera“. *Tokovi istorije* 3/2007. (russian cyrillic)
- Šemjakin, Andrej L. „Serbskaja nacional'naja ideja v 1878–1903 gg. Vremja razočarovanija i osmyslenija“. *Na putjah k Jugoslavii: za i protiv. Očerki istorii nacional'nyh ideologij jugoslavjanskih narodov. Konec XVIII– načalo XX vv.* Moskva: Indrik, 1997. (russian cyrillic)
- Teplov, Vladimir A. *Serbskaja neurjadica*. Sankt-Peterburg: Tipo-lit. V. V. Komarova, 1903. (russian cyrillic)
- Timofeev, Aleksej Ju. „Fevral'skaja revoljucija 1917 g. i Serbija“. *Vestnik MGIMO-Universiteta* 3/2017. (russian cyrillic)
- Timofeev, Aleksej Ju. *Krest, kinžal i kniga. Staraja Serbija v politike Belgrada (1878–1912)*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. (russian cyrillic)
- Timofeev, Aleksej Ju. „Metamorfozy pamjati o boevom bratstve ruskih i serbov v gody Vtoroj mirovoj vojny v sovremennoj Serbii“. *Vestnik MGIMO-Universiteta* 4/2020. (russian cyrillic)
- Vasić, Dragiša. *Devetsto treća (Majski prevrat)*. Beograd: Štamparija „Tucović“, 1925. (cyrillic)

Summary

Jaroslav Valerijanovič Višnjakov

The Russian Envoy's Confidential Reports on the Coup d'État of 29 May 1903

ABSTRACT: This paper presents two diplomatic reports written by the Russian envoy in Belgrade on the events which took place in the Serbian capital on May 28–29 1903. Their significance lies in the fact that they were the main source on which the Russian policy-makers relied in their analyses of the events surrounding the May Coup. The documents published in this paper are kept in the Archives of Foreign Policy of the Russian Empire (AVPRI) in Moscow.

KEY WORDS: Serbia, N. V. Charykov, May Coup of 1903, Alexander and Draga Obrenović, Peter I Karadorđević

This paper deals with the reports on the events of May 28–29 1903 that the Russian envoy to Belgrade, N. V. Charykov, sent to the Ministry of Foreign Affairs. These documents are kept in the Moscow's Archive of Foreign Policy of the Russian Empire (AVPRI) and they became the Russian Government's main source of information on the events of May 29 1903. They provide a valuable insight into Russia's ruling circles' attitudes towards Aleksandar and Draga Obrenović as well as into the main aspects of Russian policy towards the Balkans at the beginning of the twentieth century. Documents presented in this paper are a part of the forthcoming collection of sources from the Russian archives about the May Coup of 1903.